

בַּצֵּרוֹן

שנה א

אדר א' וב'

חוברת ו' (6)

זיגמונד פרויד על משה ותורתו*

טאת פרופ' א. ש. יהודה

זיגמונד פרויד הוא אחד מגאוני דזכמי העולם בעל שכל פורה ומפריא, איש אשר יצר ארץ שיטת נתוח-הנפש (פסיכואנליזה), מדע שלם אשר היה ענין למאות חכמים וחוקרים, ואשר המציא וממציא תרופה ומרפא לאלפי בני אדם בכל קצוי תבל. חכם זה העומד בשנת השמונים ושלוש לימי חייו, רכש לו כבר לפני חמשים שנה, שם גדול בין הדווקרים. וזה כחמשים שנה שהוא הולך ומנצח על מקהלות תלמידי-חכמים ההולכים בעקבותיו ומפיצים תורתו וישועתו בעולם.

כמו הרבה מגדולי בני עמנו אשר דהתבוללו בגויים לא לקח שום חלק בחיינו הרוחניים ואף לא בכל מה שנוגע ליהדות ולתורתה. כמוהם — כמוהו חשב שפתשגן-השחרור (האמנציפציה) פתר את שאלת היהודים בתור עם או קהלה וכמו מחזיקי ההתבוללות לפני אלפים ומאות בשנים — משומרון בימי ירבעם ועד טולידו של טורקוימאדה — כך האמינו גם הם בצדקן של מלכות אומות-העולם וכיושר שלטונות הגויים, ועוד יתרון נתנו לתורותיהם ומעלת-מוסרם על תורתנו ומוסרנו שלא ידעו ושלא הבינו. וכמו הרבה מהם חשב גם הוא כי כנעשרתה בימים שעברו במדינות הגולה לא תעשה עוד בדורותינו. וכך חי בחלום נעים שנמשך עשרות בשנים ושהיה יכול לשמש לו עכשיו, אחרי שהקיץ מחלומו בעטיו של היטלר, לנושא הרבה יורר ממשי מספרו שכתב להוכיח שהדת אינה אלא חלום-ישוא (**).

(*) את המאמר הזה החילתי לכתוב שבועות אחדים לפני מותו של פרויד ומוכרח הייתי להפסיק אותו מפני הטרדות הרבות אשר הוטלו עלי בפרוץ המלחמה. כמה מהשגות הרציתי לפני פרויד קודם שהדפיס את ספרו אבל לא הצלחתי לשכנע אותו שכל דעותיו על משה ואמונת המצרים אינן עומדות בפני הבקורת ושלא תהיה לכבודו ותפארת פרסומו להוציא את ספרו לאור עולם.

(**) Die Religion ist Illusion

יחסו של פרויד לאמונות ודתות

פרויד גודל וחונך בתקופה של ה"אויפקלערונג" אשר באוסטריה הקתולית התבטאה הרבה יותר נגד הדת והאמונה מאשר בגרמניה הפרוטסטנטית שהיתה כבר יותר חפשנית. אותותיה נראו ביחוד בקלות ראש נגד מחזיקי הדת וכהנה ו"המשכילים" הנאורים מצאו שותפים נלהבים בין הצעירים דהיהודים אשר התאמצו להשתחרר מלחץ האדיקות הדתית אשר שלטה ברחוב היהודים וכמו שהדגסיד עם פאותיו הארוכות וזקנו המגודל ל"בלי מסרק ובלי מספרים היה ללעג וקלס לבחור שיצא לתרבות רעה ככה היה גם הכומר הגלוח וקרחה בראשו ל"צחוק בעיני המשכיל האוסטרי, ואם נודע לו שאיזה פרופיסור היה הולך לכנסיה לתפילת השחר או לזווי לפני הכומר אז היה מביט עליו כעל צבוע ונוכל שאינו ראוי לשמש בהיכל המדע. הרוח אשר שררה בסביבה זו השפיעה על פרויד בידחו ליהדות ומסורותיה אם גם מעולם לא התנכר לצור מחצבתו ורמיד התגאה על מוצאו מעם ישראל.

בתור מלומד ודוקר־הטבע שיטתו וחקירותיו הביאו אותו לתת אמון אך ורק במה שאפשר להוכיח ממה שמלמד הנסיון למעשה, ולא לסמוך על השערה או על הלכה פסוקה מתוך למוד. אי־לזאת בחל במסורה, ובפרט במסורה הדתית. ואגמם דוקא הוא נכשל בקבעו כמדה הלכות אשר הסיק אך ורק מהוכחות המיוסדות על השערות קלושות ורעועות שכבר פג כחן, כמו הרבה שיטות אשר השתלטו במשך שנים רבות ועתה אין דורש להן ואין תומך בהן. המסורה הדתית היתה מעיקרה בטלה בעיניו, ועיקרי כל הדתות כשהן לעצמן נראו לו כחבר (קומפלקס) של השקפות על פראים וחצי פראים ושל דעות בלתי־מבושלות שמקורן באגדות של הבל שנולדו במוחות אנשים ראשונים (פרימיטיביים) שלא השכילו עדיין ואשר רק התפתחו במשך מאות בדורות ומעט מעט ספגו לתוכן כל מה שהמדעשבה האנושית ושההשכלה והתרבות יצרו לטובת התקדמות האנושיות, ורק אז יכלו הדתות להשתרש עמוק עמוק באמונת בני האדם, ולהמשיך שלטונן בעולם ולהשרתר על החוגים היותר רחבים, ואפילו בדורות היותר מושכלים ודיותר מחודשים שהשיגו תכלית השלמות.

הצד השלילי הזה אשר בדת, היה אולי היחידי אשר משך את לב פרויד; ובכל פעם שהוכשרה לו השעה גלה את דעותיו בנגוד לדתות ולאמונות, ומלחמה היתה לו באליהם כל הימים. בהרבה ממאמריו וספריו התאמץ להוריד ערכן של הדתות והאמונות. לא האלהים קדם לאדם, אלא אדרבא, האלהים הוא פרי דמיונו של האדם, ובכן לא האלהים ברא את האדם אלא האדם ברא את האלהים במחשבתו, והדת לא נגלתה על ידי האלהים ולא נאצלה מרוח האלהים על איזה נביא וחזה — אלא היא תוצאת אינו מלחמה פנימית חשאית שהתלקחה בקרב האדם שלא מדעתו, בתחילת הוירטו נגד מרותו (אוטוריטט) ומוראו

(רספקט) של מי שחזק ממנו, עד שהוכרח לִדְהַאמין בכח של מעלה מכחו מתוך יראָה ופחד, ולהתמסר לו בגופו ונפשו כעבד לאדוניו. אי־אפשר לומר שרצונו לקעקע את בירת הדתות, לבטל את האמונה בכח עליון ואלהי, ולהחליש את השפעת הדת נבעה אצלו אך ורק מתוך התאוה לִזְלוֹל בקודש, או שיזמתו לחרוז תורת דעות שנתקבלו כעיקרים שאין לערער אחריהם באָה לו מתוך התיאבון לפרסום רעשני וצעקני. לא! פרויד היד, תמיד חוקר שנלחם לשם האמת והוא מודה שסבֿל יסורים כשהוכרח להרוס כדי לבנות. גם בנוגע לאמונות ודתות חשב שהן במצב של מדרגה שניה בתרבות בני האדם, ושכל ערכה ושויה של הדת היא לתת לאדם הכח לדתגבר על כל החולשות שמקרבורת אותו לקראת המות. שהוא לִפִּי דעתו המטרה הכללית והתכלית האמתית שהחיים שואפים אליה!

ידחטו לדת משה ותורתו

כמובן שפרויד דהפסימיסטן הרואה כמות את התכלית האמתית של החיים ומטרתם הסופית לא יכול למצוא כלל וכלל ספוק בדת כזו של היהדות שהיא אופטימיסטנית בעיקרה ואשר אחד מעיקריה היותר חשובים וחיוביים הוא האמונה בתחית המתים לחיי עולם. דת כזו שתולה את האושר הנצחי של האדם בשלמות המוסר, בקדושת המדות ובטוהרת המדעשבה בלי תאוה לחטא; דת כזו שחול־לה ארת הרעיון המשיחי, המעודד את המאמינים בו להתכונן לקראת חיי נצח ועולם שכולו צדק ויושר ושבו ישור השלום האמתי לנצח־נצחים, לא יכלה להכניח דעתו של פרויד הכופר במעלות הדתות ותועלתן. דוקא בדת כזו רָאָה פרויד נגוד מן הקצרה אל הקצה להשקפתו, יען הרגיש ככזה הגיונה וקיומה. בכל־זאת לא טפל, ביחוד, בתורה או בתנ"ך וגם לא בדת היהדות כשהיא לעצמה.

אולם בשנים האחרונות, אשר השנָאָה לעם ישראל גברה נוראות, וששאלת היהודים החלד, שוב להעסיק את העולם בכל היקפה, נראה כאילו נזרקה גם בו התשוקה להפנות את מחשבתו ליהדות, ובהיות שהמקרה אינה לידו ספר שחבר בריסטיד על תחילת התעוררות המצפון¹⁾ ואשר בו דווא מרזאמץ להוכיח שהמצרים היו דהראשונים בכל עמי העולם לעורר את המצפון בלב האדם, נפל בהתלהבות גדולה על מציאָה זו, וימלאו לבו לטפל במשה ולקצץ בנטיעותיו בהסכם להשקפותיו השליליות על הדתות ומרצו להחליש את פעולתן. כאדם גדול הוא מתירס למשה בכבוד ומכיר בגדולתו ובגאוניותו. אין

James Henry Breasted, The Down of Conscience, New York, 1934. (1)

ראשי הספרים שהקורא יוכל להעזר בהם בנוגע לנושא מאמרי הם:

1) Adolf Erman, Die Literatur der Aegypter, Berlin, 1923. 2) Die Aegyptische Religion, 1932. 3) Arthur Weigall, The Time and Life of Akhnaton, 1922. 4) James Henry Breasted, History of Egypt, 1905.

בו אותו הזלזול השפל שישנו, למשל, בהודים מסוגו של סאלאמון ריינאך לכל דבר קדוש ויקר שבדת אשר בגאותו והנפוחה וביהירותו הסורחת שפך קיתון של בוז על־ משה ועל הנביאים, בספרו „אורפיאוס“² על האמונות והדתות; גם לא מאותה השנאה של נקמה אשר העבירה את שפינוזה על דעתו לבעוט בתורת משה ומוסר היהדות ולהבדיל לטובה את הברית־החדשה על חשבון התנ"ך. לפרויד אין שום נטיה פרטית, ובתור יהודי, אם גם אינו נגרר אחרי תורת־הגזעים לפי שיטתם של שונאינו, הוא מתגאה במוצאו ומודה שהוא חייב הרבה מכשרונותיו והגיונותיו לעם ישראל. ואם בכלל אפשר למצוא בו איזה רגש של שנאה, אזו הוא יותר מתבטא נגד הנוצרים, ובפרט הקתוליות, מאשר נגד היהדות.

בחקירתו על משה ומסקנותיו על תורתו הוא מבטיח לנו שהוא הולך ישר נכדיו כחוקר בלי משוא־פנים אשר אינו נכנע לשום השפעה אחרת מלבד זו של „המדעיות“, כמובן של זו השלטת בבתי־מדרשיהם של הגרמנים. ואולם דוקא שיטה מדעית כזו שקובעת מסמרים בכל מה שהוכרו כמין מטבע שטבעת המדעיות בלי להרהר אחריה היא שהכשילה אותו. יען וביען נאחו בידיעותיהם של פרופיסורים לשפה המצרית ולחקירת דהמקרא שהוסמכו כראשי המדברים בכל־ מה שנוגע לקמוניות המצרים והתנ"ך, אפילו בדברים שהם אינם מומחים להם או בשאלות שהן חוץ מגבולות השגתם וידעיותיהם. בשביל פרויד כל מה שנאמר מהפרופיסורים הללו היא אמת ונכון ויציב וקיים בבחינת „ראיה וקדש“, למרות שהוא אומר פעם ושתים שאינו מומחה לדבריהם, ושאינו יכול ליטול עליו אחריות מסקנותיהם. ולעומת זה כל מה שכתוב בתורה טעון בדיקה זהירה וצריך להתיחס אליה בתשדנות גלויה, כמו לעדותם של עדים שאינם מוחזקים לכשרים. הכל כמו שנהגו בבית מדרשה של החקירה הפרוטסטנטית על התנ"ך עם כל חסרונותיה ופגמויותיה, ובאותה השיטה של שני פנים ושתי מידות דהיינו להשתמש בתנ"ך כבמסורה עתיקה ומקורית בכל מה שיוכל להועיל למטרותיה ומגמותיה ולסייע לסברותיה, אבל לפסול בתנ"ך כבדוי ולבטל כמאוחר כל־ מה שלא הוכשר בעיניה.

נסיונו של פרויד להוכיח שמעשה היה מצרי ולא עברי

ובכן, הדחל פרויד את דרכו בשני מאמרים שפרסם בירחוו „אימאגו“³ (בשנת 1937) על דהאיש משה ולהוכיח לפי שיטת הפסיכואנאליזה שלא היה

2. Orpheus

3. Imago

4. שם המאמר הראשון הוא: „Moses ein Aegypter“ ושם השני: „Wenn Moses ein Aegypter war“ עוד בהיותו בוויה היה בדעתו לגמור חקירתו במאמר שלישי, אבל שם תחת רשותה של ממשלה קתולית פחד שמא יניקו דבריו לתנועה שהוא עומד בראשה ולאסכולה שהיה מנהלה. אולם כשנאלץ להמלט לאנגליה מרדיפות היטלר וראַה עצמו בכאן כבן־חורין להביע דעותיו בכל החפשות האפשריות ספח אל הראשונים מאמר שלישי ויחבר את שלשתם לספר בשם Moses und der Monotheismus שתורגם גם לאנגלית בשם Moses and Monotheism London, 1939.

עברי כלל אלא מצרי שהורתו ולידתו היו בטהרה מצרית, ושאת כל תורתו קבל ממצרים ויתנה לבני ישראל.

בראש וראשונה הוא מסתייע בעובדה, שהשם משה לפי סברת רוב חוקרי המקרא ויודעי השפה המצרית הוא מצרי ולא עברי, אבל הקוטב המרכזי אשר עליו סובבת כל השקפתו היא חקירה של ראנק⁵, שפרסם לפני כשלושים שנה, כשהיה עדיין תחת השפעת תורתו והפסיכואנליטית, לברר את הסימנים אשר בהם מצטיינות האגדות על חיי הגבורים אצל כל עם ועם. בין הסימנים היותר מובהקים שפרויד בעצמו מדגיש, הם: (א) שהגבור הוא בן משפחה אצילה ביותר, ועל פי הרוב, בן מלכים. (ב) שהולדתו באה אחר ממשולים גדולים, כגון פרישת דרך ארץ של ההורים, או העצר רחמה של האם או זוג ההורים בסתר מחמת אסור אשר חל עליהם או מפני מכשולים אחרים. לפעמים באה הבשורה של לידתו קודם ההריון בחוץ-לילה או על פי בת-קול אלילים (אוראקל) ומבשרת רעה וסכנה לאב הגבור. (ג) בגלל זה מוצאים אנחנו שעל פי רוב האב או מי שהוא במקומו מתאמצים לדהיית את הילד תיכף אחר הולדו, או להשליכו בתבה קטנה המימה. (ד) במקרה האחרון הילד נצל על ידי חיות או בני אדם ממדרגה נמוכה, כגון רועי צאן וכיוצא בהם, ולפעמים הוא ניוון מתיה או מאשה פשוטה. (ה) משגדל ויצא לעולם במלואו הוא מגלה בדרכים מסובכים ועקלקלים את הוריו האצילים, והוא מתנקם באביו על שפשע נגדו, ועולה לגדולה לשם ולתפארת ולתהלה.

מאחר שאליה הם הסימנים הכי מובהקים שבהם נכר הגבור ואשר עליהם מסתמך פרויד, צריכים היינו להאמין שכל אחד מהם או רובם מציינים גם את הספור על הולדתו וגדולו וגם גדולתו של הגבור משה. אבל פרויד בעצמו מודה שאינו כך, ושמלבד התבה הקטנה שבו הושם הילד משה, כל יתר הסימנים לא רק שהם חסרים לגמרה במשה, אלא הם דוקא ההיפך מכל מה שמציין את כל יתר הגבורים. משה לא היה בן מלכים ואפילו לא בן אצילים. אמו לא דחתה עקרה שהלא הולידה קודם את מרים, ולא נודע לנו שום מכשול שאביו פגש עם בת-זוגתו ולא שמענו מאיזו „בשורה“ כל שהיא לא בחלום ולא בהקיץ לא טובה ולא רעה, לא בנוגע להולדתו ולא בנוגע לאביו, ואפילו באותו הסימן המשותף בספורו של משה ושל גבורים אחרים, לא רק שלא היתה שום כוונה להמית אותו, אלא אדרבא, אמו שמה אותו בתברת גומא כדי להציל אותו, ודוקא בת מלכים, ולא אשה פשוטה, משתה אותו מן דמים; ולא חיה היניקה אותו, כי אם אמו בעצמה. ומכיון שאביו לא חשב להעבירו מן העולם לא עלתה כמובן על דעתו של הגבור משה להתנקם בו. פרויד אינו מתעלם מעובדה זו ובכל זאת הוא חושב שצריך לצרף אותם הסימנים לצורתו של משה. ואל תשאל האין אפשר? כי אמנם הכל אפשר,

אם מותר לכפור במה שכתוב ולהמציא מה שלא דהיה אלא נעשה, ולהשתמש בכח הדמיון וההזיה תחת לסמוך על העובדות שנמסרו מאותם הדורות שבהם קרו ונהיו. הנה כי כן מסביר לנו ההיסטוריון עדוארד מיאיר שעיקר המעשה של משה היה אחר לגמרה ממה שמסופר לנו, ושהאמת היא שפרעה הותרה על ידי איזה נביא שראָה במחזה לילדה שבן יולד לבתו אשר יתקומם נגדו ומגר אותו וממלכתו לארץ; ופרעה מתוך פחד צוה להשליך את הילד היולד לברתו היאורה, אלא שלרוע מזלו הצילו העברים את הילד כדי לקיים את דלולמו של אותו נביא. אָמנם היה אפשר לעברים לספר את המעשה כמו שהיה, אלא שהם נמלכו ומצאו שיהיה יותר מתאים לכבודם, מנקודת מבט לאומי, לשנות את העובדות ולהפוך את הסדר!

כמו כל חוקרי המקרא ככה גם פרויד מביא את הספור של סרגון מלך אַכַּד, אשר בנה ארץ עיר בבל, בערך 2800 שנה לפסהג"ו, ודורש סמוכין בינו ובין ספור משה, ומשתמש בו להוכיח ששני הספורים האלה משולבים זה בזה באופן שהפרטים המסופרים על משה הם פשוט לקוחים מספורו של סרגון. והנה כבר הוכחתי במקום אחר⁶ שהצד היחידי השווה שביניהם הוא התיבה שבה הושם סרגון כמו משה. אבל בכל יתר הפרטים אין שום דמיון ביניהם כי גם אצל סרגון היתה כוונת האם להאבדו בנגוד לאם משה שרצתה להצילו. סרגון נצל על ידי שואב מים אשר אמצו לו לבן וילמדו עבודה בגנים עד אשר גדל אחר־כך ויתנשא למלך, מה שאין מזה כלום אצל משה.

מקורו המצרי של השם משה

גם בהוכחתו שמקורו של השם משה הוא מצרי אין כדו של פרויד יותר משובח. הוא קובע כהלכה שהשם מורה על מוצאו של נושא, ממש כמו ששמו של המשורר הגרמני שאמיסל מוכיח שהיה צרפתי, ושבזנאפארתי של נפוליון שהיה איטלקי, ושהשם ד'זראילי של לורד ביקונספילד שהיה יהודי מאיטליה, כך גם השם דהמצרי של משה מוכיח שמוצאו היה ממצרים. ונמוק זה הוא כל כך ברור לו שהוא מתפלא על ששום היסטוריון, ואפילו לא בריסטיד, העלו על דעתם, אם גם לוא כהשערה גרידא, שמשה היה מצרי! אָמנם בעיקרונם כאלה אפשר להוכיח שלמשל איינשטיין אינו יהודי כלל אלא גרמני טהור; וכדומה לזה, להוציא מכלל ישראל כל מי שהיה לו שם גברי מימי אברהם הארמי מאור כשדים ועד פרויד היהודי מעיר ווינה. או להיפך אפשר יהיה להניח, שלמשל, לינקולן היה חצוי יהודי בשמו אברהם וחציו אמריקני בשמו לינקולן; ושלהבדיל אלף הבדלות, גבלס הרשע דהוא גם כן חר"ש

6 עיין דף 264 בספרי The Language of the Pentateuch, Oxford, 1923, וגם דף 69 בספרי The Accuracy of the Bible, New York, 1935.

חציו יהודי בשמו יוסף. ואם יש מקום להתפלל, הרי זה שאורו פרויד, הפוסק שהשם המצרי משה מכריח להסיק שהאיש משה היה מצרי, תוך כדי דבור הוא אומר כי דינרלי שהוא שם איטלקי מורה שנושאו היה יהודי מאיטליה. ובכאן אפשר לשאול: מדוע אי אפשר להאמין שגם משה למרות שמו המצרי, היה עברי ממצרים? והלא שמו הגרמני של פרויד בעצמו מוכיח שאפשר שנוצא הוא יהודי מווינה ולא דוקא גרמני.

אבל גם בנוגע למקורו המצרי של השם משה בעצמו, נגרר פרויד אחרי הסברה המקובלת אצל כל המצרינים⁷ והוא שמה הוא מלה שאולה ממצרית מס או מסס, שהוא חלק משמו תכמו רע-מסס ודחוט-מס ויח-מס ועוד שמות כאלה, במובן יליד (האל) רע ויליד (האל) דחוט, ויליד (האל) ידו וכו', אלא שאצל משה השמיטו את שם האלוה שהיה מחובר למס או מסס והשאירו רק מס או מסס, שהשתמשו בו במובן ילד. ובכן מובנו של משה פשוט הוא "ילד". אבל כמו שהוכחתי בספרי הנ"ל, כל הפלפול הזה אין לו רגלים⁸. כי ממה נפשך אם מלת משה היא אותה המלה מסס שבשם רע-מסס או מסס בדחוט-מס, אז השם רע-מסס בתורה היה צריך להיות כתוב רע-משה ולא רע-מסס. כי אי-אפשר להאמין שבאותו הספור של משה אותה המלה האחת המצרית תשמש בשתי צורות כל כך שונות זו מזו כמו מסס ומשה בשני שמות של מקור אחד. אבל מלבד הקושי שבצורת המלה משה, יש עוד נימוק המתנגד לביאור זה. בתורה נאמר בפירוש שבת פרעה, קראה לו משה כי "מן המים מעיתיהו", ובכן מוכרח שיש איזה סמיכות בין שם משה והמים. כי אם גם הכתוב נותן טעם לשם זה מהפועל משיתיהו, אין הדעת סובלת שבת פרעה המצרית נתנה לו שם הנגזר מפועל עברי ובודאי השם הוא מצרי. ומלבד זה אין צורת השם מתאימה לביאור מהפועל משה כי לוא היה כן אז השם היה צריך להיות משוי בבנין פועל, ולא משה בבנין פועל.

והנה באמת השם משה מתבאר יפה-יפה לפי השפה וגם לפי המאורע ממצרית. כי מלת "שה" מובנה ים והשתמשו בה גם ליאור, ומלת "מו" מובנה מים, ובכן מו-שה, ובנו מו-היאור ובזרה מתישב היטב הטעם לשם זה: "כי מן המים משיתיהו" כלומר "מן היאור", כי גם במצרית וגם בתורה (שמות ב' י'; ז' ט"ו; ח' ט"ז) מלת מים משמשת ליאור. צריך להעיר שלפי ההשקפה המצרית לא היה בשם זה איזו מגרעת או בזיון, ואדרבא אפשר לאמר שהיתה לו מעלה במובן ידוע, יען מי היאור היו קדושים בעיניהם. ובהיות שהפועל משה בעברית מובנה "הוציא", "משך" יפה שתף אותו הכרחוב לשם המצרי משה.

(7) כל' עגיפטולוג, וכך אני בונה עבריני להעבריאסט, ואשוריני לאשורילוג ושמיני לסעמיססט, וכיו"ב. ואני מציע בנין: מצריון, אשוריון, עבריון וכיו"ב לבטויים מושפעים ממצרית, אשורית ועברית וכיו"ב.

(8) עי' דף 258 והלעה מספרי The Language of the Pentateuch.

ובאופן זה יוצא השם מבואר גם לפי מובנו המצרי שנתנה לו בת פרעה במצרית וגם במובנו העברי המשותף לפועל משה⁹.

ועוד ראיה מצוינה הוא מביא שמשה היה מצרי והיא, שנאמר עליו שהיה ערל שפתיים, ושאהרן היה לו לפה. בשבילו אין זה כי אם הוכחה ברורה שמשה לא הבין את השפה העברית ו"כבד-פה" היה, ורק בעזרת דה"פה" כלו' מתורגמנו, אהרן העברי, אשר האגדה מצאה לנכון לעשות אותו לאח לו, יכול היה לנהל משאומתן עם העברים בשפתם הם, עד אשר למד לדבר אליהם בלשונם!

ומה עושה פרויד בכתוב שמשה היה ממטה לוי? הוא אומר לנו שיש סלוף ברור במסורה זו. אם כן, סלקא אדעתך, שהלויים היו עברים מכיון שמשה המצרי לא היה מהם. — אבל לא! גם הלויים היו מצריים, והראיה היא שאף ורק בין הלויים היו כאלה אשר נקראו בשמות מצריים¹⁰, ואם תשאל: ומי היו הלויים ההם? על זה עונה פרויד שהם היו "אנשי משה" אשר בחר בהם משה, כדי שישמרו על נפשו בסביבה הזרה של העברים.

כשלוננו של פרויד בנסיונו

כשאנו קוראים דברים כאלה השאלה מתעוררת בקרבנו אם יש לנו עסק עם בני אדם מחוסרי-דעת, או פשוט עם ליציגים שעושים משחק להכעיס. אבל כשאנו מתחשבים עם העובדה שדבריהם כאלה נאמרים בכובד-ראש, כתוצאת חקירה עמוקה מזוינה בכל כליה של המדעיות היותר מוסמכה, ונכתבים על ידי מלומדים גדולים שקנו להם עטרה ושם טוב בהרבה מקצועות, אז מוכרחים אנו להאמין שלא רק אהבת החידוש בגו, אלא גם הגטיה לדרוש את ספורי התורה, כמין תומר של אגדות ובדותות, וכשאין המסופר בתורה דומה לספור הנמשל מספרות הגויים, אז הם מסלפים ומסרסים, מוסיפים וגורעים ומכניסים כוונות זרות בכל הענין ככל הישר בעיניהם.

אין אני מומחה כלל וכלל בחכמת דהפסיכואנליזה, אבל דבר אחד ברור לי, ומתברר לכל מי שקורא את ספרו של פרויד, וזהו: שהנתוח שהוא עושה אינו של אותו משה שלנו, אלא של איזה אדם שהוא בדה מלבנו, ושלא היה ולא נמצא בשום מקום אחר אלא בדמיונו. ואם היה צריך באיזה משה אגדתי, שלא היה ולא נברא, אז משה של פרויד יוכל לשמש למשל לכל

(9) כבר יוסיפוס ופילון האלכסנדרוני הרגישו שהשם משה הוא מצרי וגם הם ראו בהברה הראשונה חו המלה שמוכנה מים, אלא שפירשו את ההברה השניה שה במובן שאינו חולמה (עי' קדמוניות היהודים פרק ב', § ט' וגנז אפיון פרק א, § ל"א). צריך אני להעיר שבספרי הג"ל בארתי חו — מים, במובן "זרע" שהשתמשו בו המצרים בספריהם הקדושים וחשבתי שהשם מרשה מובנו זרע-היאור כלו' בן-היאור. אבל סבורני שהפירוש החדש יותר פשוט.

(10) הוא מזכיר בכאן את ספרי שבו גליתי השפעה מצרית על שפת התורה, וכמה מספוריה. אינו אומר ממני למד ששמות מצריים נמצאו אך בין הלויים. כי זה אינו נכון, בהיות ששמות כאלה נמצאים גם בין יתר השבטים.

אותן דההיורצ וההמצאות הממלאים חלק גדול מספרי מבקריהמקרא. כי לא רק פרצופו של משה שלו הוא בריאה חדשה ומחודשה בכל וכל, אלא כמה וכמה שאלות וקושיות ופירוכות ואבעיות, שלא עלו עוד על לב שום חוקר, חדש לנו פרויד, והוא מישב מתרץ אתן כיד ההזיה הטובה עליו.

בכלל, הרעיון להשתמש באמצעים של חכמה ספיקולאטיבית כמו זו של פסיכואנליזה כדי לגלות מקורו הגזעי ופעולתו של אדם אשר חי לפני אלפי שנים, כבר רחוק מן דהשכל. אבל מגמה כזו עוד מעוררת תמיהה כשהחוקר בעצמו אינו יודע לא את שפתו של אותו האדם, ולא את התפתחותו ותרבותו של העם שהוא מתירש אליה. ולא של העם שהחוקר רוצה לייחשו אליה. ואין לו הבנה ישרה לא מהסביבה שבה חי ולא מתנאי החיים שבהם גודל ולומד, ובפרט שאין לו מושג ברור מפעולתו מכתביו, ומכל שכן שדוא בעצמו אינו מודה אפילו במקוריות ואמתיות אותם דכתבים. הגע בעצמך: שאיזה מלומד יפאני המזוין בכל כלי החכמה והמדע שבעולם יקח על עצמו לחקור על מקורו הגזעי של ג'ון מילטון, על הלך-רוחו, על השקפותיו ועל פעולתו היוררת חשובה בחייו; וכל זאת בלי להבין את השפה האנגלית הבנדה כל שהיא; בלי דעת לא את אנגליה ולא את תנאי הדוים שבה; לא את השכלתה ולא את ספרותה ולא את מקורותיה; וישאב את כל ידיעותיו מהשערות והנחות של סופרים וחוקרים שגם הם אינם אנגלים, ואשר קבלו ידיעותיהם מרנוך למוד ולא ממגע ישר עם ארצו ועמו של מילטון וכל הקשור בהם. ואותו החכם היפאני יחליט על פי מסקנותיו שמילטון לא היה אנגלי, למרות התייחשו אל העם הזה; ואפילו יחשוד בו שיש בו שמץ של יהדות, יען השם ג'ון אינו אנגלי, אלא ממקור עברי — יוחנן; ויען שספרו על גן-עדן, למשל, לקוח ממקור עברי, ועוד נמוקים כאלה — האם יעלה על דעת מי-שהוא לקבל דהשקפות כאלה למרות כל המדעיות והדוקרנות שבהן?

אמנם כדי לכתוב על משה לא די להיות מושלם בנתוח-הנפש (פסיכואנליזה), ואפילו לא די להיות בקי בספריו, כי קודם כל צריך להבין את השפה שבה נכתבו, ולא די להבין אותה הבנה פשוטה ורגילה, כי אם לחדור אל פנימיות רוחה של השפה ולדעת את דהתקמותה והשתלשלותה; להבין ארץ נפשה של השפה, כמו שצריך להבין את נפשו של מי שכתב באותה השפה. אין שום ספק שפרויד לא היה מרשה לשום חוקר לחזות דעתו על איזו שאלה בנתוח-הנפש בלי היורצו מומחה גמור לכל פרטי-פרטיו של מדע זה, והיה מחמיר בכל תומרי הדין כלפי כל מי שהיה מעיז לגשת אל חקירה כזו; ומן הדין שפרויד היה צריך להחמיר באותה הדיקנות והקפדנות עצמה גם בנוגע לצד השני של החקירה והוא מצד הלשון והדעות והרעיונות של ספרי משה.

אבל דוקא בנידון זה הקל פרויד בלי גדר ובלי גבול ויתפרץ לרחבה זו בלי הכנה ובלי הבנה כל שהיא, לא בחומר ולא בשפה; וזהו החסרון הגדול

שבכל חקירתו, וזה מה שגזול מפרויד את הזכות לעסוק בענין כזה ומבטל את מסקנותיו מעיקרן וממית את האפרוח בביצתו⁽¹¹⁾.

מי היה מדחולל דהאמונה באל אחד, משה או פרעה?

בעצם הענין השאלה אם משה היה במקורו מצרי או עברי אינה כל כך חשובה. כי לפי השקפתנו אנו לא הגזע במובן הגופני עיקר, — אלא עיקר העיקרים היא להמנות על עם ישראל בתורתו ואמונתו ומוסרו. כי הרי משה לקח לו אשה כושית וגם לא הקפיד שערב-רב נספח אל יוצאי מצרים למרות היותם נכרים לישראל מפאת מוצאם וגזעם. כי באמת, כל נכרי מכיון שנכנס בכריתו של אברהם הוא נקדש בקדושת ישראל⁽¹²⁾.

וכן מנקודת-מבטנו זה לא היה משה יורד ממעלתו בעינינו לו גם היה מצרי, כמו שאברהם לא נגרע חלקו מפני שהיה ארמי, אבל האמת היא שגם אצל פרויד שאלת הגזע אינה כל כך עיקרית, והיא רק משמשת לו כעין מעבר לשאלה הרבה יותר חמורה, ואשר בעיניו היא היא החשובה ביותר בתוצאותיה ומסקנותיה. הוא נצרך למצרויותו של משה כדי להוכיח שהאמונה באל אחד (מונותאיזם), אשר לפי תורתנו אברהם היה מדחולל ומשה משכללה, לא היתה כלל וכלל עברית אלא כלה מצרית, ושהראשון אשר קרא בשם אל אחד ויחיד היה פרעה מזמן יציאת מצרים, ושמן קבל משה תורה זו ברזור מצרי טהור מלידה ומבטן וינחילנה לישראל.

למסקנה מפליגה ונפלאה כזאת הגיע בדרך זו.

כמו שאמרנו קבל פרויד את הדחיפה הראשונה למאמריו מספרו של בריסטיד. והנה אם גם בריסטיד משתדל לתאר את ערך המוסר המצרי מנקודת-מבט התרבות המצרית, בכל זאת מתוך צדדו בזכותה מתבטאת דהתנגדותו לרצונותו. במקום הנאות לו הוא מדגיש את יתרון הרעיון המצרי על רעיונות התנ"ך, או הוא מתאמץ להראות שמה שנאמר בתנ"ך אינו רק מושפע

(11) בכמה פרטים הוא נכשל בעם-הארצות מתמיהה. הוא אומר, למשל, ששם האלוה אֱתון הוא השם הישן של אלוה השמש אַתום, אף שאין שום קשר בינם וכל אחד משמש במובן אחר לשמש. גם בביאור שמו של אחנאטון הוא מערבב אותו עם מובן השם אמוֹן-חותב ועוד טעיות כאלה. גם ידיעותיו בתורה הן קלושות ונראה ששאב הרבה יותר ממה שנכתב על התורה ממה שכתוב בתורה עצמה. ככה, למשל, כשהוא מדבר ממדותיו של משה כרגון, קפדן, קציריות, הוא אומר שענש מהאלהים בגלל מעשה של פזירות ומעיר: „אבל לא פירש (בתורה) בשל מה חל עליו אותו עונש“. כמובן, שהוא קרא על המאורע של הסלע ומי-מריבה באיזה מקום מבלי שיוכירו את הפרטים, והוא לא ידע את מקורם (במדבר כ, י"ב) ולכן חשב שסבת העונש לא נזכרה ולא נודעה כלל.

(12) דוקא בימים האלה של תורת-הגזע הגרמנית שהביאה חורבן לעולם, צריכים אנו להטעים ולהדגיש בכל כחנו שרעיון-הבחירה בישראל אינו מיוסד על הגזע במובנו הגופני של בשר ודם, כי אם על קדושת הדת וטהרת המדות ויחוד הלב באמונה באל אחד, כי מי שמקבל עליו עיקרים הללו נמנה בכלל ישראל מאיזה עם ומאיזה גזע שיהיה. תשובת הרמב"ם לר' עובדיה הגר על שאלתו אם הוא, שהיה ממוצא נכרי, רשאי היה לאמר תפלת אתה בחרתנו שבלי ספק יש לו הזכות לכלול עצמו בעם שבחר בו האלהים מכיון שנכנס בכריתו של אברהם אבינו, היא אחת הפניות היותר מזעריות בדעותיו של מורנו הגדול הזה.

אלא פשוט לקוח מהמצרית, ואינו מפליא בין ההשקפה של רבוי-האלהות של המצרים ובין זו של יחוד-האלהים שבתורה; ואינו מבחין בין המוסר העברי המיוסד ברובו וכולו על טהרת הלב וטהרת המדות, על אהבת משפט וצדק, ללא להלכה בלבד אלא למעשה, ובין המוסר המצרי המיוסד על אהבת השלטון וממשלת הכוח, בהעריצם את מעללי דגבורה וכל מעשי האלמות כמו אלה שהם מספרים מאלוהי מצרים עם כל רגזבולותיהם ומזמותיהם. והרבה עשה מלומד זה לגלות רק את הטוב והמובחר שבמצרים, אבל לכסות בשתי ידי על כל הזוהמה והזמרה באמונתם ובעבודתם ועל כל „תועבות מצרים“ שנשמרו עוד בבתי מקדשיהם מאלפי שנים.

אמנם, בהקדמתו לספרו הוא מטעים את חבתו לשפה העברית ואת הוקרתו לתרבות ישראל וצריך להודות שבספרו לא נמצא איזה קנטור כל-שהוא נגד היהדות, ואי-אפשר לחשוב אותו בין שונאינו, ואדרבא אין ספק שרחש חסד ורחמים לאלה שסובלים משנאת ישראל. אבל מאידך גיסא התיחס בקלות-ראש לכל מה שנוגע לתורתנו ודעותינו; ודי אם נזכיר את אמרתו „שדמצרים השיגו מדרגה הרבה יותר גבוהה במוסר מזו של עשרת הדברות עוד אלפי שנים קודם שנכתבו“. בכלל כל מגמתו לרומם, לגדל ולנשא ולהלל את התרבות המצרית, ובפרט את דתי פרעה אחנאתון, כאשר נראה תיכף, היתה בכוונה תחילה לתת הבכורה למצרים על ישראל בכל רעיון נשגב בדת ובמוסר, בשעה שבאמת יתרון תורת משה על תורת מצרים היא כיתרון האמונה באל אחד על עבודת-האלילים.

המהפכה הדתית של פרעה אחנאתון

והנה, אחת השאלות היותר חשובות שבריסטיד דן עליהן ושהמציאה לפרויד את החומר הנצרך לו למסקנותיו בנוגע ליחוד האל — היא המהפכה הדתית אשר נעשתה על ידי פרעה אֶמֶן-חֹתֵב הוא אֶמֶן-חֹתֵב הרביעי, אשר מלך משנת 1375 עד שנת 1538 לפסה"נ ואשר נודע יותר טוב בשמו אֶמֶן-חֹתֵב. פרעה זה הוא אחד המלכים היותר מענינים מנקודת-מבט התרבות וההשכלה המצרית. מהכתובות והתמונות שנגלו במקום שהעריבים קוראים תל-אל-עמרנה, יכולים אנו להבין את ערך השנוי אשר הביא פרעה זה גם בתרבות וגם בפולחן המצרי. הוא הוריד ממרזמו את האל הגדול אֶמֶן-חֹתֵב, אשר לו עבדו המצרים אלפי שנים כאלוה-השמש. את היכלו הגדול בנוא אֶמֶן¹³ הזניח ואת כהניו

13) נא — היא מלה מצרית שמובנה „עיר“. „עיר אֶמֶן“ זו היא הידיעה בשם טהעבען, והיא בדרומה של מצרים בקרבת המקום שנקרא היום לוקסור, וטעות ישנה היא שנוא-אֶמֶן היא אלכסנדריה של מצרים. און — היא שם „העיר של השמש“ והיא „בית שמש“ שזכרה בישעיהו מ"ג, י"ג, והיא הנודעת בשמה היוני העליופוליס, במצרים התחתונה קרוב לקירון. בשתי הערים האלו שלטו האלילים היותר גדולים מימים קדמונים ושם נמצאו המקדשים היותר מפוארים של אֶמֶן ופתח.

הסיר וימח את שמו מעל כתלי מקדשו וישם תחתיו את השם החדש אתון, שמובנו „פני השמש“. ואף את שמו הוא אמוֹן-חותב אשר מובנו „לִרְצוֹנוֹ של אמוֹן“. או: „אמוֹן הרצוי“ או „המרוצה“ שנה לאח־נֶ-אתון, כלו', „זהירו של אתון“. ולתת יותר אומץ וכח לפול־חן החדש בנה לו עיר חדשה הרחק מנא־אמוֹן ויקרא לה בשם אֶת־נֶ-אתון, כלו', „חוג השמים של אתון“, ממזרח השמש עד מבואו. היא העיר אשר חרבותיה גילו בתל־אל־עמרנה.

כמובן, לא עברה מהפכה זו בלי מלחמה נועזה נגד כהני אמוֹן. והנה, אם גם אין לנו ידיעות מפורטות, בכל זאת יודעים אנו שהמלֶךְ המחדש הזה היה התועבה בעיני כהני אמוֹן ולכופר מנודה, ושעירו אשר בנה הוכרזה מהם כעיר נידחת. גם יודעים אנו שממשלת אתון לא ארכה ימיה אחר מות אחנאתון וכבר בשנים הראשונות למלוך דחתו רִצוֹת־עַנ־אֶמֶן נעזבה עיר הממלכה. אתון חדל להיות אלוֹת־השמש, היכליו הושמו וכהניו חלפו ועברו ואמוֹן־רַע שם למרומו, ולגא אמוֹן הושבו כל הדרה ועוזה.

גם מתוכן הפולחן החדש אין לנו ידיעות מסוימות וברורות. אבל בכתובות רגדולות המכילות תפלות ותהלות שנשארו בתל־אל־עמרנה ישנם פרטים המפיצים אור על ההשקפה החדשה.

זה מתברר לנו ביחוד ממזמור תהלה ל־אתון שמיחסים לאחנאתון בעצמו. כי לא רק בסגנונו כי אם גם בהרבה דברים שבמזמור זה נכרת רוח חדשה וזרה לכל מה שקדם בפולחן המצרי⁽¹⁴⁾.

המלחמה נגד אלודי השמש אמוֹן והעבודה לאתון

והנה, כדי להבין כראוי את אופי המהפכה הזאת בכל חשיבותה ותוצאותיה רואה אני לנכון לתת סקירה על־מהלכה, מראשה ועד סופה, לבאר אֵיךְ איכותה ואת טעמה ואת הרוח אשר שלטה בה, ולברר על פי זה אם יש אמת בכל מה שהמצרינים, ובפרט בריסטיד, מיחסים לאחנאתון, ואם אין מגמות מסוימות במסקנותיהם להציג אותו בתור מחולל רעיון יחוד האל, דבר שהכשיל ל־א רק את פרויד כי אם גם חכמים אחרים שקבלו את דעותיהם.

ובכן, הבה נראה קודם כל איך ומה החלה מהפכה זו.

אם נעבור על כל המקרים של דִרְזָקוּפָה ההיא מראש ומתחלה בעין פְקוּדָה ונתבונן בשים־לב אל־המצב בעיר נא־אמוֹן וסביבותיה במקומות אשר

(14) תרגום המזמור הזה נדפס בהרבה ספרים ובהרבה שפות בשנויים קלים. ראה למשל בספרו של בריסטיד The Dawn of Conscience, דף 281 ובספרו של ערמאן Die Literatur der Aegypter, דף 358. למזמור זה חשיבות מיוחדת יען ישנם בו פסוקים אחדים הדומים בתכנם וסגנונם לפסוקים בברכי נמשי (תהלים ק"ד) באופן כל כך בולט שקשה להאמין שמזמורו של אחנאתון או מזמורים אחרים יותר קדומים אשר שמשו לו לסקור, לא היו ידועים למשורר של ברכי נמשי.

מקדשי אמון יפתח עמדו בכל גדולתם ותפארתם, אָז בוכה שכל המהפכה היתה מכוונה נגד ממשלת הכהונה ושלטונה וְלֹא נגד האלים אמון או פתח או איזה אלוה אחר בעצמם. התנועה היתה מתחילתה פוליטית ולא דתית. אבל להיות והממשלה במצרים היתה מיוסדה על הדת, ושלטון המלכים היה קשור בשלטון האלהים באופן שזכות הממשלה נתנה למלכים אָך ורק בזכות הכרזתם על עצמם שדגם בני האלהים מעצמם ובשרם, כמובן שכל מהפכה פוליטית היתה צריכה להיות דתית בעיקרה¹⁵). והנה, כל זמן שהמלכים נשארו קשורים באלוה זה או זה, אם היה האל רע או אמון, פתח, או אֶתום, ובדעה אחת עם כהניו של אותו אלוה, שלטה אחדות בין הכהונה והמלוכה, והמלך היה הכהן הגדול של אותו האלוה העליון והוא היה הכהן המקריב בקדשי הקדשים במועדים ובחגים דיוותר קדושים. אבל כשנתעוררה איזו תגרה בין הכהונה והמלוכה, אָז היה אופי המלחמה דתית אם המתפרצים היו כהנים, אבל פוליטית אם רבי המלוכה והממשלה ושרי בית המלך הרצקוממו נגד שלטון הכהנים וידם היתה על העליונה.

אין לנו ידיעות פרטיות ממה שעבר במשך כל התקופות הארוכות של דברי ימי מצרים, אבל יודעים אנחנו שבימים הרבים ההם קרו לִפְעָמִים תגרות ומלחמות אשר התלקחו סביב למריבה על שם האלוה, כלומר אם אלוה זה או זה נקרא בתור האלוה העליון על כל האלהים, וזה היה כאשר התקוממה כתה חדשה לקרוע את הממשלה מהכרזה השלטת ותאמר להשתרר בהכריזה על האלוה שלה שהוא יהיה העליון על כל האלהים, ולא זה של יריביה. אָז חלו ענני שם, של אלוהי מצרים בדרך פשרה, באופן זה ששם האלוה החדש, אשר לא היה שולט בכפה, נספח אל שם האלוה שררה עליון על כל האלהים, ויצא מזה שם מורכב של שני אלים.

כמקרה זה קרה שבזמן מן הזמנים הקדמונים ספחו שם אמון לאלוה רע, אחריו שזה היה זמן רב האלוה העליון, ויצא מזה השם המורכב אמו־רע, שנחשב מאז והלאה לאלוה האלהים. מקרה שני לזה קרה גם בנוגע לאתום שנספח אליו שם האלוה פתח, ויצא מזה השם המורכב פתח־אתום, ופתח ירש מקומו של אתום, בבחינת אלוה ראשון, ואתום נעשה כעין שני לו. קשה להעלות על הדעת ששני ערכים כאלה במערכות האלים נהיה בין לילה, — אלא מוכרח שבא בעקב מלחמה ארוכה וכבדה שהתלקחה נגד כהני רע, למשל במקרה של אמו־רע מצד כהני אמון, שהיו קודם כפויים להם עד שהתדחזו במידה שיכלו

15) אחד התארים המיוחדים של מלכי מצרים היה סא־רע־מִי־חֶתֶף כלוי, „בן רע מעצמו ובשרו“. כי ככה היתה האמונה שהיו מעצמם ובשרם של האלהים, ובבחינה זו היו הם היורשים האמתיים של האלהים בממשלת העולם. ועוד נוסף על זאת יחסו לעצמם כח הבריאה והיו אומרים שהם בראו את עצמם כמו שהאלהים בראו את עצמם, וזה מראה עד כמה היטיב יחזקאל לדעת כאמרו על פרעה (כ"ט, ג'): „אשר אמר לי יאורי ואני עשיתיני“, והוא מכון בדיוק להבטוי המצרי.

להתגרות בכהני רע ולכוף אורתם להכיר בכחם, ואז השתוו בינם לספח את שם אלוהם אמון לשם רע ולהעביר את השלטון לאמון כראשון לרע. ככה נבאר לנו גם את ספות שם אתום לשם פתח כאשר גברה יד כהני פתח על כהני אתום ובאו לעמק השוה להכיר את פתח כאלוה ראשון וארזום שני לו. בשני המקרים האלה היתה המהפכה דתית וכהנית בעיקרה ובאפיה, וכמובן לא יכלה להתנהל ולדגמר בלי שהרעערכו בה גם השלטונות של המלוכה. מלחמות מעין אלה קרו בודאי בכ לפעם אשר החליפו אלוה באלוה במשך כל התקופות של ההיסטוריה הדתית שארכו כשלשת אלפים שנה ויותר לפי זמנו של אדונאתון.

(המשך יבוא)

תקוני טעיות במאמרו של פרופ' א. ש. יהודה

דף	שורה	כתוב	קרי
458	17 מלמעלה למטה	לקמוגיות	לקדמוגיות
461	6 מלמעלה למטה	שנוצאו	שמוצאו
461	6 מלמטה למעלה	ובנו	ומובנו
463	4 מלמעלה למטה	מיישב מתרץ אתן	מיישב ומתרץ אותן
466	13 מלמעלה למטה	שם	שב
467	1 מלמעלה למטה	מקדשי אמון יסתח	אמון וסתח